

УДК 141.7:123:159.952.13

ВИМІРИ СВОБОДИ СОЦІАЛЬНИХ СПОДІВАНЬ

Олег Масюк

*Запорізький національний університет,
факультет соціології та управління,
кафедра соціальної філософії та управління
вул. Дніпровська, 33 А, 69063, м. Запоріжжя, Україна*

У статті для розуміння процесу створення соціального сподівання досліджуються рівні та вектори вивільнення проєкції майбутнього, які впливають на статус її автора та наявних умов існування. Розглянуто спротив як засіб набуття суб'єктності щодо свободи перетворення прийдешнього за власним бажанням. Визначено межі свободи сподівання в процесі взаємодії пафосу особистісного й етосу соціального, що відображаються у наповненні змісту проєкції майбутнього.

Ключові слова: свобода, сподівання, пафос особистісного, етос соціального, дурна безкінечність, самість, анархія.

Можливість побачити горизонт є недосяжною мрією людини під час інтенсивної праці у постсучасному суспільстві, а можливість побачити обрис майбутнього є унікальним бажанням по-справжньому вільної людини протягом її існування. Якщо ми згадаємо наші дитячі мрії та фантазії, то зрозуміємо, що початково проєкція майбутнього є «вільним птахом» життя. Проте це тільки до зустрічі з наявним буттям. Водночас завжди є люди, котрі змогли зберегти у собі цього «птаха майбутнього», який перетворився на дієві соціальні сподівання. Пошук цього важливого стану бачення прийдешнього робить важливою й актуальною тему нашого дослідження.

Вільний погляд на життя завжди був у центрі уваги дослідників різних сфер активності людини в суспільстві. Засоби досягнення стану радикальної свободи висвітлювали М. Штірнер [12], О. Солженіцин [6], О. Хромова [10]. Змістовне наповнення свободи розкривають у своїх роботах П. Тілліх [9], А. Камю [2], Е. Фромм [14], Ж. Бодрійяр [1], М. Несправа [4]. Суб'єктну природу свободи та напрями її розвитку в соціальній перспективі визначають Ф. Шеллінг [11], Ф. Ніцше [5], К. Ясперс [13], Л. Сонді [7], М. Лепський [3]. Метою цієї наукової роботи є пошук вимірів свободи соціального сподівання як проєкції майбутнього життя в суспільстві.

Для початку розберемося з роллю свободи в процесі проєктування майбутнього. Е. Фромм стверджував: «Свобода визначає людське існування як таке, а крім того, свобода змінюється залежно від ступеня усвідомлення людиною себе як незалежної та відокремленої істоти» [14, с.18]. До цієї позиції необхідно додати, що свобода визначає і перспективу людського існування щодо можливості для людини віддзеркалюватися у сукупності прийдешніх суспільних відносин як унікальне «Я», яке одночасно і відмінне, і тотожне з іншими.

Зазначена потенція відображається у сподіванні бути, бути як всі та бути краще за будь-кого, що визначає горизонти внутрішньої та зовнішньої свободи проєктування майбутнього. Оцінка свободи сподівання щодо буття дає можливість визначити три рівні вивільнення зазначеної проєкції майбутнього, які визначають процес становлення суб'єктності за її створення.

Одним з головних викликів свободи сподівання була і залишається тривалість буття (сподівання бути). У цьому контексті важливе значення має змістовна наповненість та осмисленість існування людини, яка бачиться як мірило якості прийдешнього. П. Тілліх визначав таку специфіку сподівання на безкінечне життя людини: «Наслідком гріхопадіння стала втрата безсмертя. Але якщо безсмертя розуміти як безкінечну тривалість існування в смертному світі, то це так собі благо! Відразу пригадується «дурна безкінечність» Гегеля. У християнстві вічність розуміється як подолання часу та простору, а не як нескінченність життя» [9, с. 102]. Відтак сподівання як проекція майбутнього є засобом виходу у трансцендентне й опанування меж наявних «кордонів» існування задля ефективного їх змінення. Це спроба переходу від наявної реальності, до прийнятної існування людини в соціальному просторі-часі за рахунок побудови позачасової номи існування, яка уособлює прийдешню свободу, що є вільним та осмисленим баченням перспективи.

Розкриваючи релігійне бачення свободи вибору майбутнього, звернемося до думки М. Несправи, який стверджує: «Свобода волі щомиті ставить нас перед вибором, і Господь не втручається, поки вибір не зроблено. Але вибір – це не нагорода, як нам намагаються довести демократи. Вибір – це покарання, це кривава молитва в Гетсиманському саду, це страх і сумнів, але це та єдина точка в часі і просторі, коли людина залишається на одинці сама з собою. В її волі здатися або перемогти, і «перемогти» тут означає зовсім не танець на попелищі переможених ворогів, а вистраждану можливість залишитися з Христом. До речі, етимологія слова «перемога» не містить мстивого відтінку, а описує радісний стан, що виникає після біди» [4, с. 100]. Людське відчуття страху перед майбутнім небуттям як складова частина свободи створення сподівання «огортає» проектний процес накопиченим досвідом і конкретизує суб'єктність його реалізації на основі ефекту імплузії за чуттєвого сприйняття майбутнього, що задає вектор для подальшого осмислення перспективи існування.

Ф. Шеллінг наполягає на свободі мислення, яка стає наступним кроком для вивільнення соціального сподівання. Він розмірковує так: «Думки дійсно породжуються душею; проте народжена думка – незалежна сила, що діє для себе; більш того, вона отримує в людській душі таке значення, яке підкорює її собі» [11, с. 98]. Сподівання як продукт мисленевої активності людини може ставити її в залежність щодо перспективних значень, у цьому продукті закладених. Відтак сподівання як проекція майбутнього може захопити людину «в полон» привабливістю / небезпечністю перспективних умов існування, що виступає одним із факторів її ефективності.

Одним із головних «фронтів» боротьби суб'єкта, сподівання за свободу є конфронтація «суб'єкт – соціальний світ» задля виходу на прийнятні умови існування. Описуючи вивільнення людини, Ж. Бодрійяр зазначає: «Стратегічний опір системі, що використовує як аргумент пригноблення та репресії, бачиться як звільнення суб'єкта» [1, с. 126]. Подібні конфлікти у просторі майбутнього існування характерні приховуванням суб'єктності, помилковим її перенесенням і боротьбою за неї. Зазначена боротьба розгортається в просторі перспективних привласнень, які визначають право та можливість існування суб'єкта, відособлено від очікувань та обмежень, наявних у соціальному просторі.

Якщо потенційний суб'єкт перспективних відносин не володіє належними ресурсами для життя, то це породжує відчай і позбавляє його інтенції на майбутнє, оскільки існування визначається як «чистий аркуш» імовірного небуття. О. Солженіцин описує боротьбу людини з «експропріаторами свободи» володіння перспективою життя: «Взагалі, зрозумійте та передайте там, кому треба на горі, що ви при владі тільки тоді, коли відбираєте у людей не все. Але людина, у якої ви все відібрали, вам більше невіддасна, вона знову вільна» [6, с. 84]. Свобода не володіти – це свобода небуття, яке не має продовження у

майбутньому, а відтак людина може екстраполювати у перспективу тільки відчай до моменту, коли не побачить можливість прийнятних умов існування.

Катастрофічна нестача ресурсів життєдіяльності для суб'єктів проектування майбутнього робить протиріччя «особистісні сподівання – соціальні очікування» невідворотним абсурдним, але саме це вивільняє ірраціональний потенціал реалізації відособленого бачення прийдешнього існування. А. Камю наголошує на складності оцінки зазначеної свободи: «Абсурд зводить до нуля всі мої шанси на вічну свободу, проте повертає мені свободу вчинків та надихає на них. Позбавлення сподівання і майбутнього означає зростання готовності людини до дії» [2, с. 66]. Водночас дії, які спонукають до подолання несвободи, залежні від неї, оскільки мають інтенцію саме на припону існування, а не на його змістовну тривалість. Здобуття свобода постає змістом проекції майбутнього, що заміщує фактичну цінність самої свободи – життя.

Звільнення сподівання є формою духовного бунту, який визначає новий етап переосмислення питання «Навіщо це все?». Сподівання, пов'язані зі спробою відмови від змістового наповнення перспективи, суперечать ідеї продовження соціального існування. Ж. Бодрійяр наполягає на небезпеці беззмістовного копіювання життя: «У клонуванні не лишається також нічого, і з тієї самої причини, від вічної нарцисичної мрії про проекцію суб'єкта в своєму ідеальному alter ego, тому що ця проекція ще передбачає існування відображення: такого, як у дзеркалі, в якому суб'єкт відчужується, щоб знову знайти себе» [1, с. 144]. Позбавлення можливості змістовної проекції у внутрішній і зовнішній соціальній світ лишає сподівання сенсу та слугує засобом відмови людини від самої себе та від світу.

Свобода дій у проектуванні майбутнього передбачає відчайдушність як вміння знаходитися на межі у будь-якій сфері суспільного життя. М. Лепський проводить таку аналогію: «Нагадаємо, що колись у молодого генерала артилерії завдяки його таланту або амбітному характеру батарея опинилася у самому епіцентрі бойових дій, гинули солдати. Але всі відчайдухи в армії рвалися у цю батарею, на якій хтось вивісив тканину з написом «Батарея відважних». Молодий генерал потім став відомий як Наполеон... Ми не закликаємо вас до жертвовності, але хтось знайде причини не робити зусилля, а хтось зробить крок наукової відваги» [3, с. 4]. Проте цей вихід за межі прийнятого перспективного «Ми» є небезпечним не тільки для проектанта, а й для всього сумісного життя у соціальному просторі.

Умовні заборони на ризиковане вирішення соціальних проблем роблять сміливі сподівання наукових дослідників викликом для майбутнього людства, так, як це сталося у випадку з народженням генетично модифікованих дітей у Китаї. Сподівання «бути як усі» набуває нового соціально-біологічного значення для існування людини майбутнього як живої та розумної істоти, що може вносити модифікації в себе та в собі подібних. Проблема постлюдства визначає нові горизонти сподівання, пов'язані з невизначеністю співіснування з кардинально іншими суб'єктами суспільних відносин, які були видозмінені свідомо з волі людини.

Свобода сподівання залежать від еквівалентності внутрішнього та зовнішнього соціального простору, спрямованого на перспективу. Якщо зовнішній простір менший, ніж внутрішній, то це призводить до секвестрації проекцій майбутнього та розвитку тотального домінування соціальних очікувань. Подібна ситуація характерна спробами реалізації сценарію тоталітарної антиутопії на практиці.

Якщо внутрішній простір менший, ніж зовнішній, то на перший план виходить проблема самоактуалізації, спрямована на пошук вільних місць перспективного суб'єктивного існування та наявних умов сьогодення. Значна просторова різниця веде до розвитку контраверсії всередині та між цими світами, що має зніматися пошуками нових відстаней і форм перспективної взаємодії.

Межі та грані свободи вибору майбутнього знаходяться як усередині людини, так і в зовнішньому просторі. Л. Сонді стверджує: «Свобода волі «Я» обмежена в двох напрямках. З одного боку, вона обмежена через необхідність навколишнього світу. З іншого боку, факторами внутрішнього світу – тобто самим собою. Людина ставиться до «Я» як до об'єктивної реальності (факту), який намагається обмежити свободу волі «Я» [7, с. 161]. Виміри несвободи відображаються у різних векторах самості, що можуть стримувати суб'єктивність щодо горизонтів перспективного існування або заперечувати її можливість взагалі.

Самість виступає «охоронцем» подвійного кордону майбутнього людського існування. Вона є одним з основних обмежувачів реалізації особистісного сподівання в соціальному просторі, оскільки контролює тотожність відображень перспективної взаємодії індивідуального та колективного.

Свобода суб'єкта сподівання залежить від здібності долати межі внутрішнього та зовнішнього соціального простору за його проектування та реалізації (сподівання бути кращим за всіх). Ф. Ніцше наполягав: «Вільна людина – воїн. Чим вимірюється свобода, як у індивідів, так і у народів? Спротивом, який необхідно перемогти, працею, яка витрачається, щоб залишатися зверху. Вищий тип вільних людей відповідно треба шукати там, де постійно перемагають вищий спротив» [5, с. 616]. Виокремлюючи спротив у процесі вивільнення проєкції майбутнього, необхідно вказати, що він одночасно є і формою, і змістом соціальних сподівань, які спрямовані на створення власного унікального відображення у майбутньому соціальному просторі та відстоювання права на цей зображення.

Більш детальний погляд на подолання зовнішніх і внутрішніх бар'єрів сподівання має Л. Сонді. Він вважає, що найбільш ефективними є зняті статусні обмеження й умовності кордонів у створенні проєкції майбутнього, які можуть існувати не тільки в соціальному просторі, а й в уявленні про перспективу його функціонування.

Аналізуючи уявлення архаїчного суспільства про ієрархію загробного життя, Л. Сонді пише: «Я» короля або вільної людини, або раба моментально стає іншим, коли вони втрачають своє становище. Ніхто у потойбічному світі не збереже своє особливе, ідентичне «Я», соціальне становище, чийм носієм він був у цьому світі» [7, с. 126]. Заперечення значення наявного соціального статусу дозволяє отримати право вибору на зміну свого становища не тільки в перспективі небуття, а й у розробці та реалізації соціальних сподівань.

Необхідно зазначити, що наявні теоретичні та практичні спроби зняття обмежень розвитку проектування соціального простору для досягнення абсолютного рівня свободи є проявом анархізму. О. Хромова розуміє цей феномен як: «суспільно-політичну та філософську течію, яка відкидає необхідність державної влади для регулювання суспільних процесів і пропонує змінити будь-які форми примусової влади вільною та добровільною асоціацією індивідів» [10, с. 1]. Вивільнення людини та її проєкції майбутнього призведе до того, що сподівання зазнає значну індивідуалізацію вибору прийдешнього життя. Якщо у соціальному просторі анархія тотожна хаосу, то за його проектування вона безмежно збільшує варіативність змістовного наповнення сподівання. Відповідно, поміркований анархізм у роботі проєктувальника майбутнього є корисним для закладення конструктивного потенціалу сподівання.

Акцентування уваги на появі та збільшенні можливості свободи у виборі власного майбутнього передбачає необхідність по-новому поглянути на процес вільного створення сподівання. Л. Сонді переводить нашу увагу на свідомість: «Відповідальність за можливий вільний вибір долі бере на себе інстанція «Я», яка реалізує його в процесі вільного спрямування стимулюючих тенденцій в соціальну та духовну сферу особистості»

[8, с. 436]. Відтак інкарнація волі в процесі реалізації сподівання постає відтворенням відбитку активності особистості в наявних умовах існування задля змінення майбутнього. Свобода передбачає неприйняття будь-якого впливу на розвиток перспективи існування, окрім людяності як аподиктичного медіатора сподівання. Проте повернення до соціальної активності поновлює статус і значення традиційної соціальності, необхідної для сумісного виживання та співіснування, але пріоритет індивідуалізму залишається незмінним.

У подібних випадках відбувається спроба реалізації шахової ідеї «прохідного пішака» у формуванні майбутнього соціального простору не тільки у помислах, але і в реальності. На жаль, зазначена темпоральна міграція «Я-статусів» можлива лише в рамках мережевого простору, заснованого на домінуванні приватних відображень, їх обміні та споживанні.

Своє бачення створення відособленої проекції майбутнього розкриває М. Штірнер. Він знаходить власний «анархічний» вихід із примусу до майбутнього у творчості: «За кожною хвилиною твого буття тебе манить жива мить майбутнього і, розвиваючись, ти вивільняєшся «від себе», тобто від свого «Я» у минулому. Таким, яким ти буваш кожну хвилину, ти власне створіння, і саме в цьому «створенні» ти не хочеш втратити себе, творця. Ти – більш вища істота, ніж ти сам, і сам себе переробляєш на щось вище, ніж ти є зараз, тобто, що ти не тільки створіння, але разом з тим і свій творець» [12, с. 35]. Перехід від імпринтингу до творіння є засобом для створення власного відображення майбутнього у сподіванні, а також вивільнення від соціальних очікувань у самому собі. Проекційне творіння виступає не тільки засобом для самооновлення, але й конструктивним вивільненням себе від надмірного соціального навантаження та трансформації його на власну користь (для-себе-соціальність).

Замкнення світу на собі та навколо себе є неприродною трансформацією відображення навколишнього простору, коли сукупність проекцій вибудовується тільки навколо власної особистості. Перехід від імпринтингу до проекційного творення є рухом у напрямку здобуття суб'єктності, який пов'язано з необхідністю формування відображення себе у інших суб'єктах суспільних відносин. Відповідно, ми отримуємо відображення, яке виходить у взаємну симуляцію перспективи, що пов'язано з механізмом обміну продуктами духовного виробництва.

Вільне творіння «майбутнього Я» може зазнати фіаско, що зумовлено ускладненням взаємодії між суб'єктами проектування прийдешнього існування. Е. Фромм описує цей стан: «Безпомічність і сумніви паралізують життя, і, щоб жити, людина намагається позбавитися від негативної свободи... Втеча від свободи не відновлює її втраченої впевненості, а тільки дозволяє забути, що вона окрема жива істота» [14, с. 282]. Відтак свобода соціального сподівання у прийнятті на себе ролі суб'єкта проектування власного майбутнього, а втеча від неї та неволя полягає у перекладенні суб'єктності на абстрактного Іншого у прийдешньому житті.

Крім того, необхідно розмежувати втечу від свободи проектування майбутнього і переосмислення ролі сумісного у житті суб'єкта соціальних сподівань. На думку К. Ясперса: «Збереження свободи передбачає наявність етоса сумісного життя, який стає ніби самою по собі зрозумілою властивістю людської природи; це – розуміння форм та законів, природна гуманність у спілкуванні, увага та готовність допомогти, повага до прав інших» [13, с. 178]. Зазначимо, що цей етос сумісного життя не є константою і залежить від стану, рівня розвитку та специфіки суспільного виробництва. Наукові революції сприяють відчуженню людини від людини, що виносить акцент майбутнього виживання на новий самостійний рівень. Свобода виступає атракцією сподівання у переході між приватним і загальним баченням прийдешнього життя.

У зазначених умовах у процесі вивільнення сподівання як проєкції майбутнього пафос особистісного протистоїть етосу соціального. Це протиріччя у більшості випадків призводить до домінування останнього, але перше має значний потенціал для створення соціальної несподіванки.

Складність вибору збільшується з кожним рівнем свободи сподівання. Чим більше вивільнення проєкції майбутнього, тим вище «ціна» заперечення наявних умов існування. Свобода сподівання ставить перед людиною вибір між наявним і майбутнім. Рівень вивільнення сподівання на краще майбутнє залежить від того, що можна витратити на його реалізацію у теперішньому часі («свобода від»). Відповідно, це достатньо ризикована гра з дуже високими ставками. Зазначимо, що свобода вибору між наявним і ймовірним настільки ж небезпечна, як і вибір між буттям і небуттям.

Проте це тільки аверс медалі, а реверс полягає у тому, що існує «свобода для», яка не передбачає необхідності беззаперечної відмови від наявних відрізків темпорального існування та дозволяє їх конструктивне використання задля створення сподівання. Крім того, «свобода для» є справжньою свободою сподівання, оскільки вона дозволяє звільнити проєктанта від помилок минулого та теперішнього існування, але використовувати наявні ресурсні здобутки.

Підбиваючи підсумки цієї наукової розвідки, зазначимо, що свобода створювати проєкції майбутнього полягає у можливості позбавитися від обмежень мислення та дозволяє зберегти розуміння людяності як еквівалент соціального. Збільшення акценту на приватне в соціальному призвело до можливості генетичного експерименту над людьми у Китаї, який може зробити людину майбутнього нечутливою до невиліковної хвороби, але поставити під удар існування людства як такого, що зумовлено хаотичністю мутації та її фізичними і соціальними наслідками. Проблема «генетичної вагонетки» по-новому поставила питання моральності свободи вибору та його можливості впливати на проєктування особистісного та соціального майбутнього.

Описані рівні свободи створення та реалізації сподівання є прикладом пошуку балансу між пафосом особистісного й етосом соціального, який визначає прийнятні горизонти вказаної проєкції майбутнього. Іntenція вивільнення сподівання спрямована на зміну статусу й умов життєдіяльності суб'єктів перспективних відносин, що робить загальну картину свободи майбутнього залежною від обсягів ресурсів, корисних для життя в перспективі.

Водночас найвищим рівнем вільного стану проєктування в цій сфері є свобода від свободи сподівання, яка дозволяє рівнозначно сприймати настання прийдешнього, що відбувається кожну хвилину людського існування та дозволяє повноцінно проживати наявне життя.

Список використаної літератури

1. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / перевод О.А. Печенкина. Тула, 2013. 204 с.
2. Камю А. Творчество и свобода : сборник / пер. с франц. ; сост. и предисл. К. Долгова ; комментарий С. Зенкина. Москва : Радуга, 1990. 608 с.
3. Лепський М.А., Лепська Н.В. Метод «Прогнозування за аналогією». #GS Геополітичні студії. Робоча книга. Handbook № 1 / за заг. ред. М.А. Лепського. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2017. 62 с.
4. Несправа Н. Письма Пилигрима, или мы все немного папуасы. Днепропетровск : Арт-ПРЕСС, 2012. 192 с.
5. Ницше Ф. Набег несвоевременного. *Сочинения* : в 2 т. Т. 2 / сост., ред. и авт. примеч. К.А. Свасяна ; пер. с нем. Москва : Мысль, 1996. С. 594–625.

6. Солженицын А. В круге первом. Москва : Наука, 2006. 796 с.
7. Сонди Л. Судьбоанализ / пер. с нем. А.В. Тихомиров. Москва : Три квадрата, 2007. 480 с.
8. Сонди Л. Я-анализ / перевод Р.П. Гехт. Москва : НИИ «Международное судьбоаналитическое сообщество», 2018. 603 с.
9. Тиллих П. Любовь, сила и справедливость. Онтологический анализ и применение к этике / пер. с англ. Москва – Санкт-Петербург : Центр гуманитарных инициатив, 2015. 128 с.
10. Хромова О.І. Анархія як соціально-культурний феномен (аксіологічний аспект) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 ; Тавр. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. Сімферополь, 2000. 19 с.
11. Шеллинг Ф.В.Й. Философские исследования о сущности человеческой свободы и связанных с ней предметов. Собрание сочинений : в 2 т. Т 2. Москва : Мысль, 1989. С. 86–159.
12. Штирнер М. Единственный и его собственность. Харьков : Основа, 1994. 560 с.
13. Ясперс К. Смысл и назначение истории / пер. с нем. Москва : Политиздат, 1991. 527 с.
14. Fromm E. Escape from freedom. New York : Avone Books, 1965. 331 p.

DIMENSIONS OF FREEDOM OF SOCIAL HOPES

Oleh Masiuk

*Zaporizhzhya National University, Faculty of Sociology and Management,
Department of Social Philosophy and Management
Dniprovska str., 33A, 69063, Zaporizhzhya, Ukraine*

The article analyzes the levels and vectors of the release of the projection of the future in relation to the status of its author and existing living conditions, which contributes to understanding the process of creating a social hope. Opposition is considered as a means of acquiring subjectivity in relation to the freedom of transformation of the future upon own will. We identified the limits of freedom of hope in the process of interaction between the pathos of personality and ethos of social in relation to the content of the projection of the future.

Key words: freedom, hope, personal pathos, ethos of social, stupid infinity, self, anarchy.